

57. Lásd Émile Durkheim, *Az öngyilkosság* (1897), ford. Józsa Péter, Bp., Osiris, 2003.

58. „Ezzel összefüggésben merül fel az a kérdés, hogy a kreatív alkotás hogyan járul hozzá a pszichikus egyensúly fenntartásához.” Hartmut Kraft: *Bevezetés a pszichoanalitikus művészetpszichológia tanulmányozásába*, ford. Mohácsi János = *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, i. m., 27.; „A pszichológiai elemzés hozzájárul a mű gyógyító hatásához.” von Franz, i. m., 156.

59. Mérei, i. m., 123, 126.

60. Lásd Holland, *Psychoanalytic...*, i. m., 71–72.

61. Schönau, i. m., 38.

DOBOS ISTVÁN

Elképzelt nyelvi világok – Szólás és mondás által lesz a regény

ESTERHÁZY PÉTER: EGYSZERŰ TÖRTÉNET VESSZŐ SZÁZ OLDAL
– A KARDOZÓS VÁLTOZAT –

A jelentős alkotást téveszthetetlenül megkülönböztető hang megszólal az *Egyszerű történetben*, amely jóllehet, több tekintetben hasonlít a korábbi regényekre, amennyiben önértelmező mű, kitüntetett szerepet játszik benne a szövegközöttség, a nézőpontok, beszédszólamok megsokszorozása, az önéletrajzi fikció és az én nyelvi megalkotottságának gondolata, ugyanakkor nemcsak újratárgyalja, de számos vonatkozásban átértelmezi s kibővíti az életműben felvetett művészi kérdéseket. A nyelv világáról, emlékezet és képzelet kölcsönhatásáról, a közelálló idegen és az elfelejtett saját megértéséről, a családi emlékezetéről és a személyes múlt megalkotásáról az *Egyszerű történet* olyan távlatokat nyit meg, amelyekkel megváltozott összefüggésrendbe helyezi eddigi ismereteinket. Esterházy regénye valódi kihívás elé állítja az értelmezőt, s a megszokottól eltérő kérdések kidolgozására sarkallja.

Mit jelent az elképzelt nyelvi valóság? Miféle valóság előzi meg a mondatot, ha a nyelv szükségképpen világot teremt a regényben? Létezik-e valósághiányos kifejezés? Ha nyelv által, szólásból lesz a regény valósága, hogyan viszonyul egymáshoz beszéd és írás? A szó lélegzetből keletkezik és leírva ölt testet? A lélekbe írt hang lejegyezve látható alakot nyer? „Nincsen gyémántom, rálehelek az üvegre, és az ujjaimmal írom a nyirkos homályba: örülni. Folyton eltűnik, befutja a hideg. És akkor újra: amíg tudok lélegezni, és van meleg odabent, addig ez is van.” (18.) Az üvegre lehelés után kézzel írott szó a nyelv esendőségének a szemléletes hasonlata: valami létrejön, s azonnál eltűnik: a nyelv vonatkoztat, de az utalást egyszersmind vissza is vonja. A nyelv tünékeny, akár az üvegen elhomályosuló, majd rálehelve újra láthatóvá váló írás. E kép az irodalomra kiterjesztve azt sugalmazza, hogy újra meg újra életet kell lehelni az írásba. A paródia ezt a célt szolgálja. A nyelv megújításának másik záloga a szólások keletkezésében rejlik.

A *Bevezetés a szépirodalomba* az elbeszélő műfajok gazdag tárházaként is fel-fogható, a *Harmonia Caelestis* az önéletrajzi fikció különböző válfajai mellett magában foglalja a családrégény, a történeti regény, a mese, a legenda, a genealógia, a vicc, az anekdota, a rövidtörténet és számos kisforma újraírt változatát. Az *Egyszerű történet* szólások és közmondások *élő gyűjteményének* tekinthető, amennyiben nemcsak feleleveníti a magyar nyelv és kultúra rendkívül értékes emlékeit, de továbbírja a szóbeliségben gyökerező műfajt. Az író becsvágya, hogy az „egyszerű történetet” még tömörebbre fogja, s ezt kiváltképp szólással és közmondással lehet, hiszen ez utóbbi egy egész történet tanulságát sűríti egyetlen mondatba.

Cím és szöveg, amint kölcsönösen értelmezik egymást

Miért kap hangot az írásjel a könyv címében? Az *Esti* elbeszélője már élt a vessző ironikus megnevezésével: „A mélyből, Uram, hozzád kiáltok. Ekkor megszólalt az Úr (elég ritka eset!): Jaj, vessző, mily sekély a mélység, új sor, és mily mély a sekélység.” Az *Egyszerű történet vessző száz oldal* címében a *hiányzó* írásjel (,) helyén annak neve áll. A távollévőt helyettesítő jel eszméje az európai gondolkodás metafizikai hagyományának felel meg, s erre játszik rá a regény: egyik alaptörténete az elvesztett apa mérhetetlen hiányáról szól, a másik a mindenható Atya jelenléte utáni vágyról. Esterházy új regénye az *Estire* emlékezve azt az értelmezési lehetőséget is nyitva tartja, mely szerint az írásjel hangot ad, megszólal, a betű hanggá változik, mondhatni, az anyag szellemmé lesz. A hangzó jel az írás színrevitelével a keletkező szöveg képződményé változására is utal. Mennyire figyelmes az olvasó, amikor egy szöveg fölé hajol, érzékeli-e a vesszőt, amikor belső hallással tagolja? Sok minden kibomlik ebből a játékból az értelmező tevékenységére nézvést. A „jelentés” szó többértelműségének futó elemzése láthatóvá teheti, hogy a regény mennyire összetett olvasásmódot igényel. A „jelentés” az elbeszélő történet összefüggésében lehet a besúgó tevékenység írástermékének a neve, de ez utóbbira vonatkoztatva a szó jelölheti a tárgyiasult jelentés keletkezéséről szóló regényben az éppen olvasottak értelmét is, s általában azt a létezőt, amelynek a megragadására a világhoz fűződő megértésközpontú viszonyulásunk irányul.

A jelet feloldó név használata a regény címében olyan művet vetít előre, melyhez jelmagyarázat szükséges. Ezt a szerepet tölti be a főszöveghez fűzött lapalji lábjegyzet, mely az értekező irodalomban hagyományosan a helyes magyarázat szolgálatában áll. A hangzó írásjel ugyancsak a félreértés elkerülésére hivatott. Az írott szöveg felolvasásáról hangfelvételt készítő azért szólaltatja meg az írásjeleket is, mert a lejegyző csakis a hallottakat rögzíti. Ennek a műveletnek a tévesztés szinte elválaszthatatlan kísérője. Az ismeretlen hangzást ugyanis közeli értelemmel ruházza fel a beszéd lejegyzője. („kantiánus» Kant János* - *Fésületlen dolgozattól vett példa.”) A regény címében a hangzó írásjel a mű önértelmezéseként a félreolvasás kiküszöbölhetetlenségét sugalmazza.

Az elbeszélő műfajok szakirodalmában kissé jártas olvasó önkéntelenül a nevezetes „egyszerű formák” fogalmával is összekapcsolja a könyv címét, s ellentmondást érzékel a száz oldalra rúgó terjedelem, valamint a rövid elbeszélés gyűjtőneve között. André Jolles immár klasszikusnak számító alaktanja szerint a legenda, a

monda, a mítosz, a rejtvény, a mondás, az eset, a nevezetes esemény, a mese, a vicc sorolható az egyszerű formák körébe, melyeknek Esterházy könyve valóságos tárházát nyújtja. (André Jolles: *Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz*. Halle [Saale], 1930.) A legrövidebb fejezet egyetlen kérdő mondat, „Macska, hallasz?” (240.), ennél valamivel hosszabb s lábjegyzettel ellátott az [ötvenkilencedik oldal]: „Uram, mért kellene szavak az imádkozáshoz?*-* »Ezen már én is sokat tépelődtem.« – E.P.” (139.) A regény legterjedelmesebb fejezete [kilencedik oldal] mindössze hét lapnyi. (25–31.)

Minden szólás által lesz a regényben: „ahogy a nézőpontom az idők során változott, hol bércre tettem a látcsövem, hol a magyar nagy lapály mélyére, hol pedig egy alabástrom női váll gyöngéd, csöndes gödröcskéjébe, így azután a család is változott, amelyről éppen szóltam.” (5.) Az *Egyszerű történet* elbeszélője a szó igézetében él, a szólások pedig képes kifejezésekben bővelkednek, ezért is rajong értük. A szólás felelevenítése és újraírása felszabadítja a regényíró képzelőerjét, amelyre támaszkodnia kell a régi magyar világ megteremtésében. A regény alcíme, – *a kardozós változat* –, arra utalhat, hogy a szerző kész kiállni – Kard, ki kard! – az írás próbáját. Régi és új szólásokból kell világot alkotnia, melynek lényege éppen az, hogy nem kész. Az éppen íródó regény így csak az egyik változatát képviseli az elvben lezárhatatlan sorozatnak, ezért a kísérlet eleve folytatásra ítélt, változatlanul azonban semmi sem ismételhető, s e szabály alól a közkinccsé vált szólások és közmondások sem kivételek. (Ld.: „Kerülgeti, mint macska a meleg egeret.” (133.) Másfelől a hideg üvegen megjelenő hókristály „adta az ötletet a lábjegyzetek, íme, csillagozására. Fönt, lent, Ég, Pokol, csillag, láb. De ne essünk túlzásba. Édesem. – E.P.” (18.)

Az *Egyszerű történet* még a számok tekintetében is többértelmű. A könyv lapjain felül sorszámokkal jelölt oldalak a regény fejezetcímeinek tekinthetők, s nem egyeznek meg a tényleges, alsó lapszámokkal. A számoknak jelképes értelmet tulajdonító európai irodalomban a száz az egységet, a teljességet, a teremtés tökéletes rendjét jelenti hagyományosan. (Ld. pl. Dante: *Isteni Színháték*, Boccaccio: *De-kameron*, feltételezhetően Balassi kötetkompozíciója.) Esterházy regénye ellenáll az egyszerű megfeleltetésből nyert jelentésnek.

A világ számszerűsíthető törvényszerűségeiben nem hihet a regény narrátora, s jegyzetírója sem, hiszen a könyv egymást követő lapjainak a sorrendje is bizonytalan, a mű teremtett világának a berendezkedését pedig jelképesen sem határozza meg alá-fölrendeltségi viszony. Jóllehet a matematikában jártas történetmondó tétova kísérleteket tesz, hogy absztrakt szerkezetek, halmazelméletek, diszkrét összefüggések megnyilvánulásaként értelmezze a regényvilágot, de az elbeszélésből kibontakozó rend távolról sem ésszerű, s nem engedelmessé válik a számok törvényének. A következetlenség nem hiba, mert az elbeszélte világban a logika nem számít érvényes rendezőelvnek. A számok jelképes értelmezési lehetőségéhez kapcsolódik, hogy az *Egyszerű történet* felidézi a *Harmonia Caelestis*-t, a regénnyel azonos című zenemű ugyanis összhangzatának alapvetően matematikai jellegéről ismert. A zeneszerző szándéka szerint a hangok, hangközök és a szerkezet arányai egyaránt számviszonyok összefüggéseivel írhatók le. Az *Egyszerű történet* tér- és időviszonyai ezzel szemben nehezen áttekinthetőek, a sorszámozott oldalak kö-

zött nem állítható fel rangsorolható összefüggés, a lapszámok növekedésével arányosan nem csökken a nyitott értelemlehetőségek száma. (Tomá Sedlá ek, akit a Yale Egyetem folyóirata nemrég a világ öt letehetségesebb közgazdásza közé sorolt, olyan könyvet írt a közgazdaságtanról (*Economics of Good and Evil: The Quest for Economic Meaning from Gilgamesh to Wall Street*), amelyben nem szerepel egyetlen szám sem, s a cseh kiadásban még az oldalszámozás is fordított, 420-szal kezdődik és úgy halad csökkenő sorrendben egészen a könyv végéig. Ezzel a kis játékkal a forrófejű tudós azt kívánta jelezni, hogy a számok azért nem olyan komoly dolgok.)

A regény szerkezete távolról sem látszik egyszerűnek. Annyi az észlelő megértés szakaszában is nyilvánvaló, hogy a szöveg nem előrehaladó, de többirányú olvasást igényel, mert hálózatszerűen bontakozik ki a szerkezete. Az olvasó számára nem nyújt megbízható támaszt a jegyzetíró lapalji magyarázata a számozott oldalak nehezen követhető sorrendjéről. A szöveg leggyakrabban ismétlődő alakzata – az Égi Atya, Atyaúrsten és az Édesapa közötti megfelelés – fokozatosan válik bizonyossá, de már jóval előbb egyértelműnek látszik, ezért ironikus a narrátor önleplezése, a megszólított személyek azonosságának bejelentése a címbe megjelölt terjedelem felső határán, a meglehetősen körmönfont számozási trükkökkel századiknak nevezhető lapon, tehát jelképesen a regény tetőpontján.

Szólás és mondás által lesz a regény

Milyen elbeszélés-poétikai eljárásokra alapozva épül fel a szöveg? A szólás és a mondás a regény jelentésalkotásának az egyik kicsinyítő tükre. Hogyan lehet múlt idők emlékezetéről elbeszélő művet alkotni? E kérdés gyűrűzik tovább a regényben egyre táguló körben. A szólás azzal kecsgetti az író, hogy a holtak hangját közvetíti. A közmondás támpontot kínál az elbeszélőnek a történelmi múlttól elválasztó időbeli távolság áthidalásához, mivel a szólás – a nyelvtudomány és a néprajz közismert álláspontja szerint – egy letűnt kor egész szemléletmódját villantja fel: bepillantást enged századokkal ezelőtt élt eleink mindennapjaiba, szokásaiba és hiedelemvilágába. Nemcsak képeket őriz, de a képes beszédet leleményesen kiterjesztve bölcs megállapításokat, találó jellemzéseket és évszázados megfigyelésekből táplálkozó életelveket. A legtöbb szólás eredete idővel homályba vész. A kortárs író által létrehozott új szólás mintha időkapszulába zárt nyelvi emlék volna. Az *Oxford English Dictionary* (1989) meghatározása szerint az időkapszula olyan „tároló, amit arra használnak, hogy az utókor számára egy meghatározott korszak életét reprezentáló tárgyakat hagyjanak hátra”. Az archeológiai szemlélet keretén belül a szólás és a mondás elvben a távoli jövő számára is lehetővé teszi annak megismerését, hogy miként éltek az emberek a nyelvi emlék keletkezésének a korában. Az *Egyszerű történet* gyökeresen átértékeli a nyelvi emlékezet szerepét a mű világának a megalkotásában.

A regényíró számára a világ elképzelt nyelvi valóság. Legfőbb foglalatossága a nyelvi képzelet felszabadítása. A szólás jelentést teremt, s aki részesül ebből a tapasztalatból, meglehetősen tanácstalanul áll a jelenség magyarázata előtt, ha előzetesen tisztában van is a szó katarétkus természetével: „– Maestro, prego – kiáltja Kara

a főszakács felé, akit az olasz vendég kedvéért szerződtettek (kit csak úgy emlegettek: »az áprilisi zöld-dió géniusza*»), avval belekóstol a rákraguba –, prego, maestro, taszajtsen ebbe szemer kőrishorsot, jót tőnének avval.**» Az első forrásmegjelölés kitalált, a tudós hivatkozás nyilvánvaló tréfa: „Amica Bodora, Romániából elszármazott professzor asszony (Eco-tanítvány!) kutatásai nyomán; kéziratból. – E.P.” A második azonban tétova sejtést fogalmaz meg, amelyet korántsem lehet félvállról venni: „El nem tudom képzelni, hogy ez valójában milyen nyelven, hogyan hangzott el, különös tekintettel a »tőnének«-re. – E.P.”

A regény gazdagon merít a magyar szólások és közmondások készletéből, és többféle szerepkörben hasznosítja újra a nyelvi anyagot, amely részben újraírás és kitalálás terméke, de kiváltképp paródia, tehát a mondatszerkezetek torzított előadása. Mi a szerepe a szólások és közmondások megváltoztatásának és kitalálásának Esterházy művében? Egyfelől a nyelv megújításának igénye magyarázza a rögzült nyelvi szerkezetek szétbontását. Másrészt az újraalkotott szólás arra emlékeztet, hogy a regény elképzelt nyelvi világ. Esterházy a megértés határainak kiterjesztésével kísérletezik az *Egyszerű történet*ben, ezért fontos, hogy tesz-e vesszőt, s hová helyezi azt az értelmező az alábbi kijelentésben: „A világ elképzelt nyelvi valóság”. Ha a jelentés bizonytalanságát közeli értelem találásával akarja enyhíteni, akkor vesszővel tagolja a mondatot: „A világ elképzelt, nyelvi valóság”. Esterházy elbeszélője a proverbiumok átírásával mintha ellenszegülne a kimondás eseményét megelőző, kész nyelvi forma kényszerítő erejének. A „Mi Atyánk” kezdetű ima szövegét is átkölti, az evilági apa-fiú viszony kifejezésére hangolva.

Esterházy műve a nyelv és a megértés határait kutatja. Amennyiben szólás és mondás által lesz a világ, vajon miféle valóságra vonatkozik a nyelv? Mikor üres a mondat? Létezik-e olyan mondat, amelynek *semmi* értelme, vagyis a semmi az értelme? Egyetlen egyszerű mondat jelentésének a kibontása több lapot vesz igénybe a regényben: „Bárány Mihály szokásos délutáni ellenőrző körútját tartotta a gedőcsi várban.” (44.) Első hallásra, mintha akadálytalanul jutna el az olvasó az „ellenőrző körút” értelméhez, ám ha közelebb akar férkőzni hozzá, meg akarja tapasztalni annak az Ipoly menti közönséges tavaszi délutánnak a hangulatát, időnek és térnek a jelenvalóságát, kudarcot vall. Végtére is mit értünk meg, amikor azt hisszük, hogy tudjuk, mit jelentenek az egyes szavak a mondatban? „Úgy kering szegény horgonyzás nélküli magyar szó, hogy aki hallja, érti ugyan minden pillanatban, csupán azt nem érti, mit is ért.” (40.) A horgonyzás nélküli szó különösen összetett képes kifejezés, amelyet az olvasó értelemmel ruház fel valamiként. A szó mintha lebegne, mert nincs lekötve, ide-oda imbolyog, s tovalibben, ha az ember hevesen közelít felé, s távolabb sodródik, ha hirtelen el akarja érni. Az *Egyszerű történet* narrátora nem vállalkozik a valóban megtörtént események pontos rögzítésére. A képzelőerőt teszi próbára különböző időben játszódó (történelmi) események életre keltésével, s a történetek közegét alkotó nyelvi világok, szólások és közmondások, szállóigék kitalálásával.

A teremtett elbeszélő elhárítja a történelmi regény utánczását, s ennek oka bizonyára nyelvszemléletében keresendő. Amikor a narrátor a krónikás szerepébe helyezkedik, hozzáférhetetlennek bizonyul számára a nyelvi kifejezést megelőző valóság. Nemcsak a történelmi színek esetében érvényesül a szabály, mely szerint a

jel nem a valóságra, de másik jelre utal. A hasonló felépítésű mondatok mást jelentenek, az alakzatok ismétlődése azonban mégis kiváltja az összefüggés sejtelmét. Retorika és episztemológia aligha összeegyeztethető az *Egyszerű történetben*. A szó valami helyett áll, valamit távollétében helyettesít, de változatlan ismétlődése nem azonosságot, de különbséget eredményez. Ez történik a nyelvvel, s közelebbről a „nyelv” szóval, az alábbi részletben.

Az elbeszélő a gyónás ismert fordulatát idézi – sem szóval, sem tettel, sem mulasztással –, és ebben a beszédhelyzetben magától értetődően kerülhet elő a „szó” után a bűnös élvezeteket kutató „nyelv”, előbb a csokoládégolyót ízelve, majd az orosz prózanyelvi hagyomány folytonosságán álmélkodva, azon a természetességen, ahogy a későbbi író elődjének a nyakába hajol. A nyelvi játéktól megrészegetve maga is buzgón követi ezt a szokást, némileg azonban módosítva, ugyanis a tradíció folytatásának szellemében nem klasszikus költőtársa, de annak özvegye nyakába borulva kiállt fel elragadtatva: „Te csak csókolj, özvegy Petőfiné, ne gondolkozz!” (169.) A hasonló alakú jelölők láncolatának a keletkezéséről adott magyarázata nem zárja le, de a „nyelv” ismételt játékba hozásával mozgásban tartja szöveget: „Távoli Wittgenstein-utalás Neumer Katalinon át, a szokásos, a hagyománynak való kiszolgáltatottságra vonatkozó. – E.P.” (169.)

A „jelentés-zákány” a könyv egyik telitalálata. (90.) A nyelv szó több jelentésében fordul elő az alábbi szövegrészletben, amely a mű címében is megjelenő „egyszerű” szó értelmét igyekszik megragadni, ám az eszmefuttatás végső kicsengése a jelentés lezárhatatlansága. Egy szóhoz fűzött magyarázat maga is magyarázatra szoruló szavakból áll, s így a kommentár szükségképpen újra termeli a többértelműséget, amelyet megszüntetni kívánt: „Mi is az egyszerű?, tettük fel önmagunknak a kérdést. Lehet például rövid mondatokkal. A rövid mondat a Gizi szerint »fölkészülés kalandra, egy új életre.«*** A szavak (vele, általa, benne) kézzelfoghatóbbak. Vagyis közvetlenek. Mond valamit, és tudom (!), hogy az *tényleg* így történt. És fordítva is áll, ha én, akkor ő. Nem kell folyton a nyelv ködbe vesző, de annál valószínűsőbb határaitra gondolni, sem arra, hogy a kimondás tüstént megváltoztatja a kimondottat (néha annyira, hogy egyenest érvényteleníti*). Így arra sem, hogy ez esetben a keletkezett különbségről, a maradékról, a jelentés-zákányról újra mondani kellene valamit, vagyis kommentálni, kommentálni – ami épp ennek, önmagának, a kommentálásnak a ** lehetetlenségére utal. – *Esetlenül emelgetem a nyelvem, mint aki évek óta nem beszél. Összeharapdált, kérges hegekkel barázdált nyelvem, mint egy döglött, mumifikálódó állat fekszik a szájüregben. Farkas Péter: Johanna; nem szó szerint. – E.P. ** – E.P.” (89–90.)

Az okfejtés kiindulópontja a társas együttlét, a beszélgetés vizsgálata, amely a kölcsönös odafigyelésen nyugszik, s ennek köszönhető, hogy a résztvevők megfedkezhetnek a szó angolnyszerű természetéről, s a megértés mintegy megtörténik velük. Az egyértelműség záloga a jelenlét átható élménye. A beszélgetés magasztos szellemének azonban bajosan felelhet meg a fent elemzett disputa, hiszen annak az egyik résztvevője besúg, aki célzatosan kifaggatja a másik felet, s azért törekszik egyértelműsége, hogy jelenteni tudjon róla. Jelentő, jelentett, jelentés köznapi és jelelméleti értelmének a körforgásában keletkezik a szövegrészlet jelentése. A jelentő, ebben az összefüggésben tehát a jelentés írója, aki a jelentett

egyértelmű megragadására tör, de az előszóban elhangzottakat lejegyezve maga is elveszti a fonalat: „Kegyelmes úr, mi csak itt írunk, nem értünk semmit, írunk, már nem tudjuk, kinek, miért, hova, csak mozog a kezünk. Meglehet, ti kegyelmességek is csak a fejünkben leledz.” (216.) A jelentés értékelője a beszélgetésről készített írásművet olvasva szükségképpen kihagyásokra, ellentmondásokra bukkan a szövegben, hisz az esemény összefoglalása nem terjedhet ki minden részletre, s az eredeti beszédhelyzetet sem képes helyreállítani. A meg nem értés esetei csak szaporodnak az értékeléshez fűzött lap alji megjegyzéseket olvasva. A jegyzetíró legfőbb foglalatossága ugyanis, hogy jelentésekről nyilvánít véleményt, nemcsak a besúgókeről, de a regény főszövegének jelentéséről, [a szöveg tagolásáról, a fejezetek sorszámozásáról, sőt, tulajdon jegyzeteiről is: „[utolsó utáni* oldal] – *Értelmezhetetlen. Nincs. Gyerekes. – E.P.” (122.), „Ez a regényidő jelene, de nem hinném, hogy van jelentősége. – E.P.” (123.), „Jelentése vélhetően... – E.P.” (137.), „Ebből annyi megértést engedélyezek, amennyit a Google visszafordítása... – E.P.” A jegyzetíró a többszöri oda-vissza fordításhoz hasonlítja a szöveg előállítását, s ez nemcsak az író, de az olvasó tevékenységére is vonatkozik. A főszöveg az *Egy nő* gépi fordítással előállított részletét közli törökül, a jegyzetíró közbevetéseivel, majd ezt a töredékhalmozatot fordítja vissza a Google segítségével magyarra, végül megadja az „egyszerű” változatot. Hogy az utóbbi, tehát az eredeti szöveg jelentése mennyire nem „egyszerű” és magától értetődő az a jegyzetíró tréfás megjegyzéséből sejthető: „Esetleg ezt még visszafordítottam a Google-lal magyarra. – E.P.” (127.)

Mit jelent a boldogság, a semmi és a végtelen? Ugyanazt? Hogyan képes mind ezekről jelenteni a nyelv? A megidézett *Harmonia Caelestis* a boldogság mibenlétének a meghatározásához kínál viszonyítási pontot, a *Bevezetés* a mennyei Atya végtelen gondoskodásába vetett hit megértéséhez, a *Javított kiadás* az apa jelentésének az értelmezéséhez.

A kortárs poszthistóriák szabadon felhasználják a szöveg hagyományt, s ezt a játékot kiterjesztik a szóbeliségben gyökerező műfajokra is. A rögzített szövegek sem maradnak érintetlenül. Az egyre népesebb nemzetközi olvasótáborral büszkélkedő, 1972-ben született Mathias Énard-ra lehet itt utalni, aki egyszer Mátyás király hírneves bolondjaként kerül elő az *Egyszerű történetben* (137.), de a továbbiakban is felbukkan különböző név- és alakváltozatokban, s „elefántos” könyvére is utalás történik. A 2010-ben megjelent, Goncourt díjas *Parle-leur de batailles, de rois et d'éléphants* című, mindössze 115 lapos, rövid fejezetekből álló regény Michelangelo konstantinápolyi kiruccanásáról szól. A szobrász II. Bayezid szultán meghívására érkezik a városba, ahol Mesihi de Pristina ottomán költő a kísérelője, aki megismerteti vele a mesés Kelet történeteit, dalait, mondáit s szállóigéit. Az áltörténelmi regény, a post-histoire francia művelője fontos megerősítést jelent magyar kortársának, aki nemcsak a történeteket alakítja át s szövi egymásba merészen, de ennél is tovább megy, amikor átírja a szólásokat, közmondásokat és szállóigéket, sőt, maga állít elő proverbiumokat. Eltorzított francia mondást idéz eredetileg a kifinomult francia humor megnyilvánulásaként: „Neige en novembre, Noël en décembre”, mely magyarul talán így adható vissza: „Ha novemberben esik, akkor decemberben karácsony lesz.” Az ösztövért mondás alapja feltehetőleg a „Noël au balcon, Pâques au tison”, „Fekete karácsony, fehér húsvét” lehetett. Az

Egyszerű történet elbeszélője felszabadultan használja fel a magyar szólásokat és közmondásokat: nemcsak átalakítja, módosítja a meglévőket, de a nyelvi készlet bővítésére is kísérletet tesz, új mondások teremtésével. „Hóvízeszű azon ember, ki ébren álmod.” (133.), „Két pogány közt egy hazáért – de azért enni, inni, köll, ez a mondás járta az Ipoly menti várban.” (145.)

A főszöveg tévesen Cicerónak tulajdonítja Quintilianus mondását: „Nehéz a boldogoknak helyesen megítélni a nyomorúságot” (Est felicibus difficilis miserarium vera aestimatio), a jegyzetíró javítja, s láthatóan szellemi élvezetet talál klasszikus műveltségének a megcsillantásában. A latin nyelv elsajátításában már a kezdő lépéseket kíséri a könyvnelküli tudnivalók, a szólások és közmondások magolása. A szólások elferdítése a műveltség fogyatkozására s a nyelvi emlékezet elhomályosulására is utal. Közszereplők rendszeresen használnak helytelenül vagy eltorzítva, kevert formában proverbiumokat a regényben. Az *Egyszerű történet* alapjában magával ragadóan mulatságos könyv. Egyik fergeteges vidám részlete a józan önmérséklet hiányát a szólás beszédmódjának a paródiájával érzékelteti: „Se frusztráció, se kisebbségi érzés: van, ami van. A praliné legalább annyira magyar, mint a szürke marha, csak a szürke marha kicsit nagyobb. De ezt érezte már eddig is az érzékeny, patrióta olvasó. Mondhattam volna a mangalicát is. Az viszont kisebb, mint a szürke marha. Kemény a világ. – E.P.” A nagyotmondás a hamis nemzeti önismeret téveszthetetlen jele az *Egyszerű történet*ben.

A világ elképzelt, nyelvi valóság – „a nemzet elképzelt közösség”, fűzhetnénk hozzá, s talán nem véletlen, hogy épp ezt a gondolatot emeli ki Esterházy Szegedy-Maszák Mihály életművéből, az irodalomtudós 70. születésnapjára írt köszöntőjében. A magyar történelem a folytonos keletkezés állapotában létezik, amelyről elbeszélte történetek változatai hagyományozódnak tovább és formálódnak szüntelenül.

Regény és önértelmezés

Esterházy regénye lebontja a történelmi korszakok határait, de névlegesen kitüntetett figyelemben részesíti a 17. századot. E kor nyelvhasználatának hangulatát idézve, E.P. monogrammal hitelesített „*Előversengés*” vezeti be a művet. A narrátor nyelvi magatartását azonban a megbízhatatlanság határozza meg, s ennek a hatálya alól az olvasó felkészítése sem számít kivételnek. Nehéz szaván fogni a szöveget előzetesen értelmezőt, aki derűsen fogadja el a véletlent, a szabálytalanságot és a viszonylagosságot az élet rendezőelveként, s őszinteséget hirdetve azt hangsúlyozza éppen, hogy írásainak a személyessége névleges. Egyáltalán nem könnyű eldönteni, mikor tréfál és mikor nyilatkozik megfontoltan saját szövegalkotó eljárásait illetően: „Nem állítom, hogy átlátok a szitán, ám Önök se legyenek abban annyira biztosak, hogy átlátnak rajtam. Nyitott könyv vagyok ugyan, de Önök nem ismerik e könyvet; meglehet, én sem. Viszont nyílt kártyákkal játszom. Viszont milyen milyen játékot?” (6.) Nincs olyan számozott oldal a regényben, amelyhez ne kapcsolódna lábjegyzet a lap alján, a vonal alatt. A jegyzetíró gyakran szólítja meg az olvasót, mert értelmező tevékenységét meghatározónak véli a szöveg jelentésének a létrehozásában. („A mondatban keletkező zavart és kétélű gazdagságot, melyet

az esetleges török kiadás, a török olvasat okozhat, majd az esetleges török kiadás esetén vesszük szemügyre. – E.P.”)

A befogadó számára önértelmezés és regény, főszöveg és kísérő magyarázat feszültsége jelentheti az egyik kihívást. Nézetem szerint az *Egyszerű történet* írásmódja nem teljesen felel meg annak az eszménynek, amelyet bejelent az *Előversengésben*. Az aláíró E. P. kijelentése szerint az *Egyszerű történetben* Kjell Askildsen útmutatását követte: „Olyanról nem írtam, ami velem történt. Igyekeztem olyan mondatot nem írni, amire már előbb is gondoltam. Mások jegyzőfüzetbe gyűjtik a majd használható mondatokat, én ellenkezőleg. Az íráskor csak az írás számít, és az írás mágikus, mérhetetlen ideje.” A történetmondó önéletrajzi magyarázattal él a „Kilencvenedik oldal” negyedik lábjegyzetében: „Horton – ahová 1951-ben a családot kitelepítették, ahol beszélni tanultam – a palóc nyelvjárást beszéltek. – E.P.” A regény merít Esterházy korábbi műveiből. Több jelölt szó szerinti Esterházy-idézet található az *Egyszerű történetben*: „Egy szépségesen szép, test nélküli szerelem.* -lj; *Semmi művészet*, p. 177. Magvető Kiadó, 2008. – E.P.” A felhasznált mondatok egyik forrása a *lapforum.lap.hu*: „Vicces, frappáns mondások gyűjtője”. E mellett történelmi regények szolgálnak nyelvi forrásként a törökvilág megjelenítéséhez. Az elbeszélő szabadon kölcsönöz korfestő, hangulatteremtő kifejezéseket például Herczeg Ferentől: „A minap olvastam... *A fogyó hold* című regényét. Ez a holdsarlós fény onnét. Valamint a következő kifejezések szintűgy: »arannyal varrott szederjes dolmány«, »az igazság előbb-utóbb ki fog sülni«, »cspikerőzsa, vadkomló«, »Vincsy Lénárt« (Herczeg Ferenc nagy tréfája!), »virágos atlancjánker«, »kéklábú nyitrai ráró«, »szembelovagolni a fölkelő nappal«, »vén rókával bélelt farkassal prémezett kalauzkém«, »gyepűn innen is, túl is«. – E.P.” (61.) „A megfogalmazott művészi hitvallással szemben íráskor sok minden számít, de legkevésbé a mágikus idő, mely utóbbi – mások mellett – Thomas Mann közvetítésével kétségtelenül jelen van a regényben, azonban a forrásmegjelölés és a lábjegyzetelés folyton kizökkenti a regény idejét, s a figyelem önkéntelenül is elkalandozhat írás közben, ha az elbeszélő behallgat a körülötte megszólaló nyelvek konverzációjába: „Mint a James Bond-filmekben a főgonosz, csak itt főjőként. Ez jutott eszembe. – E.P.” A mágikus időt népszerű, ám korántsem sekélyes változatban „Zsüti” örökbecsű slágerszövege, a *Megáll az idő* fejezi ki. (185.) Az írói önértelmezés és a kész regény viszonya természetesen ennél szövevényesebb kérdés.

Beszédes, hogy a regény egyik visszatérő önértelmezése a történelmi hitelességre vonatkozik. Elsősorban a nyelv történelmi világot felidéző- és teremtőképeségére. „Nem időznénk hosszasan e barátságos morva dombok közt (melyeket a rónához szokott magyar szem hegyeknek lát, zordon bércnek*) – *Már Petőfi előtt is! természetesen, tenném hozzá, a költő csupán a már létező nemzeti érzületét foglalta mondatba, versbe. Én persze azt gondolom, van ez fordítva is, vagyis hogy mondattal lesz a valóság... – E.P.” (15.) A történelmi emlékezet megjelenítése az író számára elsősorban képzeleti tevékenység. A szereplők nyelvi cselekvése által létrejön a világ, a kimondott mintegy történelmi alakot ölt: „E történetben is elő fog fordulni – hacsak meg nem feledkezem róla –, hogy valaki majd azt mondja zavartan és szomorúan: Újra beleszerettem magába – azzal, sitty-sutty, és tényleg újra belé szeret. De tudnék más példát is hozni. Igaz, ellenpéldát is. – E.P.”

(15.) Az elbeszélő szemmel láthatólag nagy kedvvel játszik az idő tűnékenységével. Kifogyhatatlan leleménnyel halmozza a képtelenebbnél képtelenebb kortévesztéseket, talán éppen abból a sanda megfontolásból, hogy azután gondos történészként lábjegyzetben helyesbítse magát, kajánul szóvá téve a korhoz nem illő vonásokat.

Az önértelmezések másik jelentékeny hányada a szövegekben ránk hagyományozott múltak felhasználásának a módozataira, tehát az alkalmazás mozzanatára irányítja a figyelmet, arra, hogy milyen igények és szükségletek bírják szóra az emlékezetet; a visszatekintő miként alkotja újra a szólásokban, elbeszélésekben, szövegekben továbbélő hagyományt, saját helyzetének és hangoltságának függvényében.

Az *Egyszerű történet* jegyzetírója a véletlenszerűség mellett valamiféle szabály követését sugalmazza, mintha áttételesen nem az esetlegesség határozná meg a szövegkapcsolatokat. A kiszámíthatóság a szó szoros értelmében a matematika sajátja. Az elbeszélő jártasnak mutatkozik ez utóbbi területen, de hasztalanul kísérletezik számelméleti párhuzamokkal, a regény felépítését az egyszerűbb, ismétlődő szerkezetek szintjén sem képes levezetni: „Uram. Valahogy már késő. Nem tudom rád bízni magam. Noha nem akarom csüggedten tudomásul venni se magamat, se a bűnösségemet, se a hazámat, se téged. De be se akarok csapni senkit. Legföljebb téged. Mindentudásodat a mindentudások mindentudásának önellentmondásával kicselezve. * - *Ha ezt valóságos összefüggésbe tudnám hozni az összes halmazok halmazának problematikájával, vagy egy hanyag pillantással is már látnám, hogy e kettőnek a nyelvtani ívelésen túl semmi köze egymáshoz, akkor most valami matematikusszerű volnék, és a (nyelvtani ívelésen túl) semmi közöm nem volna ehhez a mondathoz, javítom, ezekhez a mondatokhoz. – E.P.” (171.) Előre haladva és figyelmen kívül hagyva a cikázó függőleges irányt, leegyszerűsödik a történet.

Amikor az elbeszélő megrendülten emlékezik Apja kiszolgáltatottságára, gyöngeiségére és végtelen magányára, az egyhangú tragikumot közbevetésekkel és tréfas lapalji megjegyzésekkel oldja. A nézőpont- és hangnemváltások, az idézetek, a közbeékelések, a hivatkozások és a lapalji jegyzetek széttördelik, szétterítik a „szöveget”, többirányú olvasást tesznek lehetővé, de kétségessé teszik a kritikai kiadások egyik használati módját követve az „alapszöveg” összeolvasását. A regény dinamikája éppen a szerkezet összetettségének, a hangnemek, nyelvek keveredésének, a szöveghatárok átjárhatóságának, a történet elágazó ösvényeinek, az olvasás számára így megnyíló idők és terek változatosságának köszönhető.

Jegyzet és főszöveg. Az olvasás útvesztői

A szöveg tagolása több tekintetben is emlékeztet Esterházy korábbi műveire. A számozott, rövid fejezetek hasonlítanak az *Egy nő* beosztásához. A *Termelési regény* második része végjegyzetektől összeállított kommentárként kapcsolódott a megelőző regényhez. A *Bevezetés a szépirodalomba* az íráskép, a laptükör, a betűforma változatos alakításával tette kérdésessé az előrehaladó rendben kibontakozó elbeszélés eszményét.

Fogas kérdés, hogy mi számít a könyvben főszövegnek. A megtévesztő jegyzetelésre jó példa található a könyv 146–147. lapján. A kérdéses önidézet intarziá-

ra emlékeztet. Mit és hogyan merít az *Egyszerű történet az Esti* című műből? Az idéző először széttördeli az idézett összefüggő szövegrészt, majd az egyes darabokat szétteríti. A főszövegben jelölt hivatkozás határa pontatlanul jelölt a 146. lapon, mert a második csillag után a mondat végéig az idézett szöveghely folytatódik jelöletlenül („volt ugyan kellő önbecsülése, ám nem foglalkoztatta, hogy igazságos-e a világ”), majd felbukkan újra lent a harmadik lábjegyzetben („Már ha ez egyáltalán fölvehető egy beglerbég esetében. Pláne, ha még hozzávesszük a tizenhetedik századot...”), ez után fent a főszöveg utolsó sorában, végül a következő, szemközti lapon. Az olvasó tekintete le-föl jár, az előretekinő, egyenes vonalú észlelést felváltja a szöveg többtávlatú érzékelése. Más esetben hosszabban idézi a „Bo-lyong benned a fájdalom, akár a szegyen...” kezdetű részt a *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok*ból, de nem adja meg a mű címét, sem a lapszámot, csak a kiadás évét és a kiadót. (102–103.) Ezzel a nagyvonalúsággal az elbeszélő azt is sugalmazhatja, hogy nem teljesen jogosult a korábbi művek szüntelen meghaladását várni egy jelentős alkotótól, aki akár saját magát is utánozhatja. Akad jelöletlen önidézet a műben, jelesül a *Termelési regény*ből kissé módosítva kölcsönzött: „Kegyelmes úr, ez azonban nem szabad, hogy könnyelműsége csábítson.” (67.) Található jelölt saját vendégszöveg az *Esti*ből, de felaprózva, szétszórva az idéző szövegben. (146–147.) Az „eredetiséget” magától értetődőnek, a szöveget a szerző kizárólagos tulajdonának tekintő, plágiumot emlegető kritikát is megfricskázza a jegyzetűró, amikor az önidézeteket is jelöli. A forrásmegjelölések ironikus játékával azt sugalmazza, hogy utánzott és eredeti megkülönböztetése egyre kétségesebbé válik. Magától értetődő, hogy az irodalom lényegénél fogva emlékezik korábbi művekre. A szövegek találkozása az irodalom természetes létezési módjának köszönhető. A kortárs embertudományok természet és kultúra hagyományos szembeállítását követően a természetes előállításáról beszélnek. A nyelv és kultúra általi megalkotottság számát kiindulópontnak az új közvetítő közegek megsokszorozódását, kiterjedését és keletkező átmeneteit figyelembe véve. A készen kapott és a megalkotott ellentétének az eltűnéséből arra lehet következtetni, hogy egyre nehezebb megkülönböztetni a mintaképet az eredetitől. Minden szöveg mögött másik szöveg rejtőzik. Az észlelés feltételei megváltoztak: a teremtő eredetiség, a műfaji határok vagy a tisztán tartott irodalmi nyelv képzetei legfeljebb csak öngúnyval említve jelennek meg a modernség utáni irodalmi gondolkodásban. Fogas kérdés, hogyan lehet torzképet létrehozni, ha hiányzik a paródia alapja, az utánzott eredeti mű, műfaj vagy stílus.

A szövegben mondott én és az önéletrajzi én különbségét hangsúlyozza a lábjegyzet írója, aki az [első oldal]hoz, tehát az ELŐVERSENGÉS-nek nevezett előszóhoz fűz megjegyzést, s ebből arra lehet következtetni, hogy kétséges bármelyik szereplő kiléte, a személyek azonosságának tételezése rendre kudarcot vezet, s ez alól nem kivétel az E.P. monogramot használó jegyzetűró sem: „Önök, olvasók, többnyire... azt gondolják, én*én** vagyok. Hát legyen... Önök azonban somolyogva sokatmondóan legyintenek. Én*** ezt elfogadom, nem kapálódzom ellene.” - *Csokonai Lili, más szóval V. Károly, Isten akaratjából a fél világ ura, Asturia és Nyékládháza hercege. (Tréfa!) – E.P. (Arany Jánosnál (A.J.) láttam ezt a lábjegyzetelési módot.) - **E.P. – E.P. - ***VI. Károly. Mit tudunk VI. Károlyról? (Tréfa!) – E.P.” Korántsem magától értetődő, hogy a szerző nevének kezdőbetűivel mege-

gyező E.P. monogram ismételt előfordulása a szövegben vajon elégséges alapot szolgáltat-e ahhoz, hogy a jegyzetíróval azonosítsuk, ugyanis a vonal alatti magyarázatok szerzője a regényben teremtett személy, akinek a gondolkodása és nyelvhasználata nélkülözi az egységet és folytonosságot.

A jegyzetek bizonyos része több nyelven olvasó felkészült filológusra vall, aki eredeti nyelven idéz a forrásmunkákból. Pontosán adja meg franciául a főszövegben Rousseau *Esszé a nyelvek eredetéről* címmel 2007-ben magyarul is megjelent könyve második fejezetének a címét: „A bakmacska ingerültsége átragadt az Úrra is. Rátenyerelt Gizi pofácskájára. Rosszkedvű fenyegetéssel mondta: Que la première invention de la parole ne vient pas des besoins, mais des passions.** - **Rousseau: Essai sur l'origine des langues; a II. fejezet címe ez. – E.P.” Csupán a kákán is csomót kereső bíráló szigorú tekintete fedezhetné fel fontoskodva, hogy a jegyzetíró rövidítve adja meg Rousseau művének az eredeti címét (*Essai sur l'origine des langues, où il est parlé de la mélodie et de l'imitation musicale*). Komolyabb tréfa, amikor a lábjegyzet íróját az éppen olvasott mű (eljävendő?) francia fordítója helyesbíti a magyar nyelvű kiadásban, a hókristállyal* jelölt lapalji megjegyzéstől eltérő, ötagú csillaggal jelezve, „bor nem szomjúság, étel nem éhség ellen való* - *Francia mondás, én Rabelais-nál olvastam. Éhínség idején nem gilt. – E.P. Nem francia mondás. (a francia fordító)”.

A regény létezési módjáról gondoltak – olvasva van – és a tárgyiasult besúgóí írástermék jellemzése – írva van – között nincs teljes összhang: „Hercegünk. Nehéz a fejünk, és nehezünkre esik az írás. Egyébként is azt hisszük, kegyelmességek nem olvassa jelentéseinket. Sebaj, tudjuk, a jelentés lényege nem az, hogy olvasás, hanem hogy írják őket.” (21.) Az elbeszélő más megjegyzéseiből viszont arra lehet következtetni, hogy a besúgóí jelentések elsősorban ártalmas olvasmányok voltak, mivel a megrendelő célzatosan, kénye-kedve szerint értelmezte őket. Példaként a feltehetőleg kihallgatott imák állambiztonsági feldolgozása említhető a regényből. Egy magyar főúr így fohászkozik: „Uram, tudod, életem hazám szolgáltatásban telt... Nem téged kerestelek, a Te világot építettem. Tudod, hogy így van.* - *Értékelés: Láthatóan nincs tisztában a helyzetével. De: értékes, felhasználható!” (174.) A jelentés „jelentése” a besúgóí iromány értékelőjére vall. A szöveg önkényes olvasata valójában az önkényuralom természetére ad magyarázatot: „Megjegyzés: Miért is értékes? És hogy használhatnánk? Volna szíves ezt valaki megmagyarázni. Ha Molnár elvtársék csak a töküket vakarják, abból nem lesz énekes halott. Több rendet kérek! Erre szoktatni. Ne már, hogy a farkok csóválja a népuralmat! – E.P.” (174.) Az erőszakra támaszkodó hatalmi rendszer igyekszik az élet minden területét felügyelni. A lehallgatás a legszemélyesebb életkór felett gyakorolt ellenőrzést szolgálja, és semmi sem számít kivételnek. Szembetűnő, hogy a legkíméletlenebb állambiztonsági értékelések magával ragadó hitélményekhez, bensőséges imákhoz, vallomásokhoz kapcsolódnak a regényben. A megrendítő és a megmosolyogtató, a szent és a hétköznapi nem válik el élesen egymástól ezeken a szöveghelyeken sem: „Nem vagyok már ifjú, Uram. A lovam fürge, de én nehezkösen kászálódok le róla, és alig kapok levegőt. Az ima, mondja nekem a könyv, Rád való emlékezés, avagy a szív emlékezetének gyakori ébresztgetése. És: Gyakrabban kell emlékezni Istenre, mint ahogyan lélegzetet veszünk. Ez, Uram, nehezen fog men-

ni, úgy lihegek. Vagy lovaglás, vagy Te, Uram. Irgalom Atyja, ne hagyj el. ** – ** Értékelés: Igyekezni kibújni a feladat elvégzése alól. Szigorúbban fogni... – E.P.” (171.)

Tragikus irónia

Az *Egyszerű történet* elbeszélőjének a legfőbb becsvágya, hogy megfejtse a boldogság titkát, s megértse, miért érezte magát boldognak hányatott sorsú édesapja élete utolsó húsz évében. Esterházy már *A szív segédigéiben* is mesterien élt az egyhangú tragikum élénkítésének a legváltozatosabb eszközeivel. A könyv egyes lapjai fekete keretben, akár a gyászjelentés, s számozatlanul követték egymást. Kétféle betűtípussal szedve különült el a mű „főszövege” és a lábjegyzet helyén megjelenő lapalji vendégszöveg, amely döntő részben önértelmező szerepet töltött be. A tragikumot feltétlen értéknek tekintő irodalomfelfogás képviselői akkor azért üdvözölték a könyvet, mert a furmányos író végre felhagyott ironikus játékaival, s megkomolyodott. Esterházy regényének narrátra valóban megrendítő személyességgel beszél anyja haláláról *A szív segédigéiben*, de nem hallgattatja el az irónia hangját sem.

Végigvonul a regény 17. században játszódó részében egy besúgóvá lett magyar főúr története, aki Croy hercegnek ír jelentéseket. A teljes szöveget átszövi a kommunista időszak ügynökének ténykedése, akit családjával együtt kitelepítettek, s kegyetlen veréssel, idős anyja kihallgatásával, letartóztatásával fenyegetve törnek meg és szerveznek be: „Éjszaka behozatjuk anyádat.” (87–88.) Szembetűnő az *Egyszerű történet* kapcsolódása a *Javított kiadáshoz*. Megrendítő, ahogy képzeletben az apa és a fiú egymásra talál. Az elbeszélő álmában törekenynek és szeretetre méltónak látja édesapját. Egyszerre szólítja meg szüleit, s ezáltal mintha kiengetelné különvált anyját és apját, újra közel hozva őket egymáshoz.

Az *Egyszerű történet* különösen emlékezetes részleteiben az apa bukásáról és felemelkedéséről szól, de kudarcra ítélt az olvasó, ha eltekint a kitérőktől, a közbeékelésektől, a lábjegyzetektől, a le és fel, előre és hátra mozgó szöveg dinamikájától, s rögzített tekintettel előre halad az elbeszélésben. A számozás szándékolt következetlenségei az azonos sorszámú lapok ismétlődése, a sorrend felborítása, egyszóval a kiszámíthatatlanság, amely a regény egyik fő „szervező” elve a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt, arra figyelmeztet, hogy a szöveg többirányú, vízszintes s függőleges, előre- s hátratekintő, körkörös, sőt, körben forgó, aprólékos, lassú olvasást igényel. A mű bonyolult felépítésére, rétegzettségére, tragikus iróniájára jó példaként a fent idézett írói feladat-meghatározás folytatását említhetem: „Hogy az a férfi (akinek az életemet köszönhetem satöbbi, satöbbi – már volt), akit a történelem szilajsága és saját gyöngesége többször is kitaszított saját életéből, s lett ezáltal épp e kitaszítottság az élete, s állt így újra meg újra a senki földjén, védtelenül, vacogva, (ki látta a vacogást?, én** nem), olyan magányban, hogy ha erre gondolok, bármikor sírva tudok fakadni, szóval ez a férfi mégis boldogságban halt meg. Nem hiszem, hogy előtte bármikor is boldog lett volna (és azt sem, hogy boldoggá tette volna azt az asszonyt, az anyámat, akivel élt).” A megrendítő részlethez kapcsolódó hivatkozás jellemzően ironikus: „**VII. Károly. Az meg ki a who the fuck? Még hogy ki! Ő zavarta ki Jeanne d’Arc segítségével az

angolokat majdnem egész Franciaországból! De apámon ez nem segített. Bár talán ártani se ártott nagyon. Ki tudja... – E.P.”

Miben hasonlít egymásra az Égi Atya s az Édesapa? Mi képezi az összehasonlítás alapját? A fiú tekintete közelíti őket egymáshoz. A bensőséges együttlét utáni vágy („főznék neked”) képzelt találkozásokban ölt testet, akárcsak József Attila *Is-tenem* című versében. Mintha félálomban lenne az elbeszélő, amikor képes kapcsolatba kerülni az apjával, aki fizikai valójában már nem létezik, de érzékelhető a jelenléte: „Úgy tűntél el a hirtelen leereszkedő ködben, mint a nagy tengeri hajók távolodva a kikötőtől, lassan, ünnepélyesen, úgy tűntél el, mintha megjelenél, mintha jönnél, és nem mennél, el, örökre.” (250.) A regényt záró mondat a *Casablanca* című film egyik képsorát idézi hasonlatként, hogy érzékeltesse a legfontosabb létezőkhöz fűződő viszony feloldhatatlan feszültségét, ahogy Baudelaire mondja az égi Atyáról, minél jobban közeledem, annál inkább távolodik tőlem, s minél távolabb kerülök tőle, annál inkább közelít hozzám. A semmi és a minden között kapcsolatot teremtő nyelv nem áll az elbeszélő rendelkezésére, de mégsem lehet teljesen ismeretlen, mert képes hidat építeni a nincs és a végtelen közé. Az élők és a holtak szót érthetnek egymással, ha megfogalmazni nem is lehet, milyen nyelven: „Úgy szoktál válaszolni, hogy nem válaszolsz.” (174.) „De nem felelnek, úgy felelnek.” – a kérdésre így adott magyarázatot Kosztolányi.

A nyelvteremtő erő megkülönbözteti Esterházy új művét a kortárs irodalomban. Méltán feltételezhető, hogy a magyar regényirodalom legszebb mondatai között van a helyük az *Egyszerű történet* némely megfogalmazásainak: „A magány volt rajta a legöregebb, elfoszló, viseltes, savanyúan penészes.” (81.), „Uram, elbóbiskolt bennem a lélek.” (99.), „Időközben mi is megöregedtünk. Több idő marad kis délutáni sétára. Nem vagyunk boldogok, mint hajdan, de nyugalom van. Körülöttünk is, bennünk is. Kis idő, és szemünkön két rézpenz, a könnyeink nem lát-szanak.” (119.), „Nem botlott senki az emlékébe, úgy végezte, miként a legtöbb ember: mintha nem is élt volna.” (120.), „a szeme teli lett árnyékkal. Végtelen szomorúság ült ott, mint valami különálló lény, tőle és akár a bajától is függetlenül.” (249.)

Esterházy műve kivételesnek számít a tragikus hangoltságot kitüntető magyar irodalomban, olyan gazdag változatokban jeleníti meg a felfokozott életszeretet, az érzéki ujjongás, az euforikus öröm és az élvezet magával ragadó élményeit. Nyáry Pál, az *Egyszerű történet* egyik hőse „mindig valami jónak gondolta el az életet, jónak* és sokszínűnek.” (51.), amely a lelki, szellemi és testi örömeikben egyaránt megnyilvánult.

A történetmondó kifogyhatatlan bőséggel tárja az olvasó elé a konyhaművészet remekeit, elsősorban a nyelv ínycseként, aki a különleges, ritka szavak feltalálásában leli örömét. Komoly evő, aki értékelni tudja az ételek elkészítésének kifinomult, apró fogásait, s emellett jártasnak mutatkozik a főzés tudományának szakirodalmában is: „A tizenhetedik században annyi volt az Ipolyban a sőreg, mint a nyű. Vizáról nincs adat, annak ikráját mondják a legjobbnak (apró, magvas, fekete-sbarna, meglehetősen sűrű állományú s kellemes savanyús íze által kell kitűnnie – olvasom a Dobos-szakácskönyvben). A sőregé gyöngébb, de jobb, mint a tok-halé. A kaviár Nyáry idejében nem számított ritkaságnak a gedőcsi fölöstökömő-

kön.” (51.) Az elbeszélő kiaknázza az elhomályosult jelentésű kifejezés egyetlen magánhangzójának hatszoros, pergő ritmusú ismétlődését, ezért él a szó többes számú alakjával. A felsőbb társadalmi rétegek étkezéssorozatában a reggeli lakoma köznyelvi elnevezését csak a 19. században szorítja ki a reggeli, de Mikszáthnál még gyakran előfordul a régebbi, idegen eredetű alak. Úgy látszik, hogy az élet javait felvonultató narrátor számára a nyelv ajándéka számít elsőszámú örömforrásnak, a különös hangzású, talányos értelmű szótörténeti ritkaságok felfedezése: „hogy cirógatna meg a matató ménkő* - *A gömbvillám régi, szép neve” (32.).

A jegyzetűró azzal kísérletezik, hogy a szereplők belső beszédét régies hatású nyelven szólaltassa meg, próbára téve a nyelv kifejező erejét a tudatban zajló folyamatok közvetítésében. A regény elsőszámú olvasója, aki a lap alján megjegyzéseket tesz, kiváltképp a főszövegben előforduló „nyelvemlékek” jegyzetelésében bizonyul leleményes társalkotónak: „Lábam tekerte takaróval asszony melegbe*, gondolta.» - *Jelentése vélhetően, hogy egy asszony bebugyolálta takaróval Nyáry lábát, és az jó meleg volt, úgy érte, hogy meleg lett a takaró alatt, vagyis azt akarom mondani, hogy fölmelegedett a lába, na, végül is, hogy lábát tekerte takaróval asszony melegbe. Más szóval a pontatlanság pontossága! – E.P.” (137.) Sanyargattatván mind a töröktől, mind a magyartól, a fiatal szakács a nyelvközöttiség állapotába kerül: „Ne te nevezz kisasszony – szólt lustán Kara Zsigmond. – Várj, beleigazítom a pörkölt, és jövök. Félés nem, vitéz, magyar szerelmem, jövök**, jövök teneked hozzád.” (190.)

Valósággal tobzódik a tragikus magyar önszemléletben gyökeret vert rokon értelmű jelzők halmozásában: „A bég a keresztségben a János nevet kapta, de úgy fordult az a magasságos, rongyos, magyar élete*, hogy törökké kellett válnia» - *Javitás: Rongyos, szegény, magyar élet. Szegény, szerencsétlen, sorsüldözött, istenverte, semmitlen, nyomorult, ágrólszakadt, boldogtalan, anyátlan, nyavalyás, sötét, sivár, vigasztalan, keserves. – E.P.” Csúfondárosan utal a magyar történelem végletes magyarázataira, az értelmet elborító érzelmek túlradására, a sors fölös számú emlegetésére, a közhelyesen használt, megfakult szóképek jelentésvesztésére: „Öntudatlanul belekavart az előtte lévő lábosba, porral, törmelékekkel volt teli. Ebből főzz, ha tudsz.* - *Ebből természetesen nem lehet. De van, hogy úgy hozza az idő, a történelem, a haza sorsa, a szélsőséges időjárás és a sorsolás szeszélye, hogy a semmiből kell főzni. Nagy szakácsok és anyák tudják ezt – E.P.” A jegyzetűró a nyelv örömszerző történéseire lesz figyelmes a kegyességi irodalom felidézése közben is: „***»Der Glaube ist unter der linken Brustzitze.» Wittgenstein idézi Luthert a Filozófiai vizsgálódások 589. paragrafusában. A bal cici, ki gondolta volna!? – E.P.”

Tréfa és vicc

Az elbeszélő nyelvfilozófiai ismeretekkel alaposan felvértezett, jól ismeri az Esterházy-művek fogadtatástörténetét, s láthatólag örömet leli a tréfás bölcséleti hivatkozásokban, különösen, ha saját nyelvfelfogásához közel álló szerzőket citál vagy a nyelv általi megelőzöttséget hangsúlyozó elméleti iskolára utal. A történelmi regényt egy helyütt a horizont fogalmának a segítségével határozza meg védekezés-ként a kisszerű jelenkor kísértésével szemben: „A mai példáktól eltekintek...,

mert az aktualizálás... szűkítené a regény látóhatárát, ama híres horizontot. És hát bizonyos szint alá tán lábjegyzetben sem illő süllyedni. – E.P.”

A regényíró így határozza meg a tréfa és a vicc különbségét: „A tréfa komoly, a vicc komolytalan.” (223.) Tulajdon művére vonatkoztatva elmondható, hogy egyértelműen a tréfa felé billen a mérleg nyelve. Csúfondárosan utal a leegyszerűsítő, történetietlen szemléletre, mely a jó és a rossz örök harcaként állítja be a magyar történelmet. Az ellentétes végletek szembeállításának kizárólagosságát kérdőjelezi meg a „hazafias labanc” elnevezés. A viccek tarka képet mutatnak. Leggyakrabban képtelen vagy önkényes feltevés a humor forrása. „A beglerbég ekkor múlt negyven* ... *A legszebb beglerbég - kor! – E.P.” A lapszámozás következetességét kitalált matematikus nő, Cibofanni sorozatával igyekszik igazolni, nyilvánvalóan Leonardo Fibonacci nevének kifordításával és a neves elméletalkotó honosításával: „Az a nem várt fordulat van még itt, hogy létezik a családnak egy magyarországi ága (ezt genealógiailag nem részletezem, utána is kéne járni, és annyira nem fontos), a Csibofáni (illetve, ahogy látom újabban: Csibofány) család. Én is ismerem a Csibofáni Feri bácsit, a Gázgyár mögötti telepen laktak. Nem nagyon szeretjük, mert apámnak volt ivócimborája. Legalábbis anyánk ezt állította.” (207.) Döntő részben a vicc nemesebb, tréfához közelítő válfaja van jelen a könyvben. A főszövegben előforduló orcacsók, a „puszi” szótörténeti magyarázatát önértelmező megjegyzés egészíti ki: „Első írásbeli előfordulása 1774; »szomorúan csergő patak kettőzteti puszimat«. Mondom én, úgy múlik az idő, mintegy rétegesen, miként a különböző sebességű futószalagok egymás mellett – akár egy mondaton belül is. Csak az ökor következetes. – E.P.” Máskor a filológiai műveltség és a vizsgált anyag feszültsége váltja ki a nevetést. A századokon átnyúló besúgói történet forrásainak kutatása meghökkentő eredményhez vezet. (216.) A vicc súlytalanabb változata a felszínes észjárást hivatott szándékoltan megkülönböztetni, mely számára a vicc elsősorban altesti humort jelent, s kimerül a vaskos nyelvi kifejezések halmozásában. A szöveggközlő megjegyzései ugyanakkor nem kímélik az álszent képmutatást sem: „Hogy, hogy nem, folyton valamilyen szeretkezésnél, vagy általában a szexnél kötünk ki. Nincs ez így rendben. Több tájleírás kéne. Vagy dicsőséges szabadságharc. Áldozatos küzdelem a népért. Kutatni az igazságot. De legalább a szépet, ha már a hegeli álom megfeneklett összekapcsolni akarván igazat és szépet. Nem is emlékszem, hogyan van pontosan. Mindenesetre több tájleírás kéne. – E.P.” (193.) Esterházy elbeszélője nehezen tudja megtartóztatni magát a jelölők hasonlóságában rejlő vicc lehetőségének a kiaknázásától: „A saját kárán tanulta meg, mit ér a jó várfal, a magas torony, a mély árok.* - *»Úgy kellett – egyszerű történet – tollam zabláját visszarántanom, hogy ne így folytassam: mély torok (deep throat).“ (49.) Fogadkozik, miközben elköveti a vétséget, s azzal próbálja menteni a menthetőt, hogy továbbírja, kitalált történeti összefüggéssel indokolja a szójátékot. (49.)

A besúgói jelentések visszatérő értékelése rendre az olvasás labirintusába vezet, s a jelentés szélesebb értelmében arra emlékeztet, hogy nincs „egyszerű” szöveg, nem létezik visszafogott, átlátszó, kiszámítható nyelvhasználati mód, s nem áll sem az író, sem az olvasó hatalmában a nyelv öntörvényű működésének a megfékezése. A közvetlen jelölés, szó és dolog egységének a helyreállítása megvalósíthatatlan ábránd. Jel és jelölt között nem lehet teljes az egyezés, mivel a jelölés a je-

lött dolog hiányán alapszik, a jel valami helyett áll, azt távollétében helyettesíti, ezért nem lehet azonos vele, sőt, minél inkább közelít a szó az elérni vágyott dolog felé, az annál távolabb kerül tőle, mivel a kölcsönös helyettesítés eszméje elvben végtelen jelölő láncolatokat keletkeztet. Erre figyelmeztet a mondatváltozatok felsorolása a lap alján: „másként hogyan élvezhettem volna mindazt a... – de már nem tudta végigmondani.** - **A jelentősebb mondatváltozatok:

...másként az előételek gazdagsága nem töltött volna el derűvel és nyugalommal.

...másként folyton valami rémeset gondoltam volna a világról, a jövőről; én pedig többnyire nem gondoltam semmit.

...másként mért keltem volna föl minden reggel, mért álltam mindennap a tűzhely elé.

...másként mért örültem mindannak, aminek örülni lehet.

...másként nemcsak szerelmeskedés után, hanem alatta és előtte is szomorú (triste) lettem volna.

...másként nem volna semmilyen történet. – E.P.” (94.) A regény egyetlen befejezetlen mondatához előbb több, egymásnak ellentmondó értelmezés kapcsolódik – a beszélő talán ateista, aki derűsen fogadja az elmúlást, esetleg megtért, aki élete utolsó pillanatában fogadja el az áldozatot, de nem a haláltól való félelem vezérli –, a narrátor azonban egyik vélekedés mellett sem foglal állást. A jegyzetíró megjegyzésével folytatódik a szöveg a lap elrendezésének köszönhetően, s így közvetlenül az elbeszélő olvasataihoz kapcsolódik.

Az értelmezett töredék mondatváltozatai megjelenítik a mű keletkezésének különböző szakaszait, a szöveg elágazó irányait, érzékeltetvén, hányféle lehetőséget vetett komolyan latra a regényíró, míg az „egyszerű” változat mellett döntött. Nincs végleges, befejezett szöveg, mint ahogy teljes, lezárt olvasat sem létezhet.

